OPERAČNÍ A BOJOVÁ PŘÍPRAVA

PŘESNÉ VOJENSKÉ NÁZVOSLOVÍ, JEDEN Z PŘEDPOKLADŮ RYCHLÉHO A JEDNOZNAČNÉHO VELENÍ

Kapitán František Švarc

I

J. V. Stalin řekl ve svých statích o marxismu v jazykovědě: „Nepřetržitý růst průmyslu a zemědělství, obchodu a dopravy, techniky a vědy vyžaduje od jazyka doplňování jeho slovníku novými slovy a výrazy, nezbytnými pro jejich činnost. A jazyk, bezprostředně obráželeje tyto potřeby, doplňuje svůj slovník novými slovy..." (J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, Svoboda 1950, str. 11).

Tato Stalinova slova platí i pro vojenskou vědu, pro situaci, v níž se ocitáme při zpracování nových řádů a předpisů, které přinášejí nejnovější výsledky vojenské vědy. To před nás leckdy staví úkol tvořit nové názvy tam, kde jde o názvosloví čistě vojenské (organisační, zbrojní, taktické atd.), a zavádět nové, již vytvořené pojmy, kde běží na př. o lékařství, chemii atd.

Tvoření nových názvů se ovšem nemůže dít libovolně a neorganisovaně. Je třeba, aby tu úzce spolupracovali vojenští odborníci a vojenští jazykoví pracovníci - filologové. Úkolem filologů je nalézt, posoudit a schválit slovotvornou stránku nového názvu i jeho terminologickou vhodnost a výstižnost, příslušní odborníci pak dbají o správnou věcnou náplň nového názvu.

Jedině tak se vyhneme názvům, které by sice byly jazykově nezávadné, ale věcně by nevyhovovaly, nebo které by snad vyhovovaly odborníkům, byly by však tvořeny bez nutné účasti jazykového citu nebo by zcela porušovaly soustavu vojenského názvosloví.

Tyto naše zásady se ovšem zcela liší od způsobu tvoření nových názvů v imperialistických armádách, o čemž výstižné příklady přináší Sovětská jazykověda, Praha 1954, str. 102 až 103: „Hitlerovští vojenští konstruktéři, nepříliš jistí kvalitou své nové techniky, dávali novým typům zbraní „zastrašovací" názvy. Stačí vzpomenout fašistickou propagandou vyhlášené a sovětskou armádou po tisících ničené tanky „Tiger", „Königstiger", „Panther", obrněná auta „Luchs" (Rys) a radiem řízené torpedové tančíky „Goliat" (Goliáš) (srov. také termín „Panzerschreck" — pancéřovnice).

„Zastrašovací" terminologie používají i anglo-američtí konstruktéři. Srov. stíhačky „Aircobra" (Létající kobra), „Kingaircobra" (Létající královská kobra), „Maroder" (Záškodník), „Spitfire" (Chrlič ohně), „Typhoon" (s tryskovým motorem — Tajfun), bombardovací letouny „Flying fortress" (Létající pevnost), „Mosquito" (Moskyt) a tank „Aligator".

Některé anglo-americké vojenské termíny si zachovávají žargonový ráz, který přímo ukazuje na jejich původ: „bazooka" americká raketová protitanková ruční zbraň (podle jednoho z rekvisitních předmětů zná-

mého amerického estrádního umělce); „jeep" — ¼tunový vůz „Willis" (Jeep — jméno hrdiny ze stránky humoru v amerických novinách, jehož hranatou hlavu připomíná kapota tohoto vozu); „Kiwi" — důstojník pozemních služeb letectva (kiwi — rod nelétajících ptáků z třídy pštrosovitých, žije v Australii); „Mae West" — korková záchranná vesta pro letce (na počest operetní umělkyně, známé svým .... bujným poprsím)."

Tyto ukázky jistě náležitě ukazují ráz i hodnotu názvosloví imperialistických armád.

II

Vhodnost a výstižnost navrhovaného termínu zkoumáme a určujeme několika měřítky. Každý vědecký termín má být jednoznačný a co nejpřesnější. Dvojnásob platí tento požadavek pro vojenské termíny, jejichž nepřesnost či mnohoznačnost by mohla přinést ve válce nenahraditelné škody. Příklad uvádí R. G. Piotrovskij v článku K otázce studia termínu (Sovětská jazykověda, Praha 1954, str. 101): „Je nutno poznamenat, že v kapitalistických zemích vládne všeobecná neuspořádanost odborné terminologie; v tom se zračí neustálé konflikty mezi jednotlivými firmami a koncerny, což je produktem nerovnoměrnosti vývoje kapitalismu a vnitřních rozporů imperialistického systému. Tato neuspořádanost je skutečnou pohromou pro techniky. Názorným příkladem toho je nekoordinovanost vojenské terminologie anglických a amerických armád, jejichž jednotky byly za druhé světové války pod společným velením. Tato mnohoznačnost vojenských termínů vedla často k operačním nedorozuměním a dokonce měla zhoubné důsledky. Radiogram vyslaný jednou americkým letcem o tom, že se objevila nepřátelská letadla (ships), byl Angličany pochopen jako zpráva o nepřátelských lodích, poněvadž v anglické terminologii označuje slovo (ship) pouze loď, a ve významu letadla se nikdy nevyskytovalo. Málem z toho došlo k vážné katastrofě."

Jednoznačnost termínů znamená, že nejsou doprovázeny původními, často nežádoucími významy. Na př. zdálo by se na první pohled, že by vyhovoval název kulometník (za střelce z kulometu), protože je tvořen stejnou příponou jako samopalník. Bez přídavného jména tento název vyhovuje, nemůžeme však říci těžký kulometník a lehký kulometník, protože to v nás vyvolává zcela jinou představu. Podobně ženista nemůže dobře říci na př. útočná lávka, ale musí říkat útoková lávka.

Uvedené příklady jsou jen dokladem toho, že i ve vojenském odborném vyjadřování užíváme jako dorozumívacího prostředku a jako nástroje myšlení společného celonárodního jazyka, jeho mluvnické stavby a také jeho základního slovního fondu. Slovní zásoba národního jazyka, jíž užíváme v běžném styku, je tu však rozmnožena o přesná pojmenování potřebná v jednotlivých odvětvích vojenské vědy a techniky.

III

Vojenské odborné názvy nejsou isolovány, ale tvoří ucelenou soustavu, neboť soustavnosti věcné, pojmové, musí odpovídat také soustavné třídění výrazových prostředků.

České vojenské názvosloví bylo v podstatě vybudováno v buržoasní republice po roce 1918. Těsnou spoluprací filologa s vojákem odborníkem vznikla na schůzích tehdejší názvoslovné komise i mimo ni termi-

nologie, které užíváme v podstatě dodnes. Byla vytvořena soustava, v níž na př. přípona -ák byla reservována pro jména jednoduchých nástrojů, jako škrabák, šroubovák, vytěrák, držák; v názvosloví zbraní byla přípona -dlo reservována pro složitější mechanismy zbraní (spouštadlo, mířidlo) a pro výstrojové předměty stojící mezi složitějšími stroji typu „plnička" a prostými nástroji typu „škrabák" (viz Vl. Šmilauera Vojenské názvosloví ručních střelných zbraní a kulometů, Naše řeč 1936, čís. 2 až 5). Zmíněný již příklad samopalník — kulometník však dokazuje, že praxe někdy brání tomu, aby bylo užíváno názvu, který jinak dobře zapadá do vytvořené soustavy.

Odborné názvosloví každého oboru je spjato s jeho rozvojem. Proto prudký rozvoj naší lidově demokratické armády, kterou budujeme podle vzoru nejlepší armády světa, slavné Sovětské armády, přináší rozsáhlý pohyb do našeho názvosloví, které musíme jednak měnit, jednak doplňovat. Je to zejména taktika a organisace, kde se tento ruch projevuje nejvíce, ale zasahuje to i všechna ostatní odvětví našeho vojenského názvosloví, ať již je to na př. názvosloví ženijní (shrnovač, škrabák, dopravník, srovnavač), nebo zbrojní (samohybné dělo, samopal, raketomet).

IV

V současné době se při tvoření nových termínů setkáváme s řadou problémů, z nichž o dvou nejvýznačnějších je nutno zmínit se obšírněji.

1. Vnější podoba ruského slova s českým někdy svádí k tomu, že je prosazováno převzetí ruského termínu. V tomto případě je však nutno postupovat velmi opatrně. Ačkoli mají čeština a ruština stejný praslovanský základ, jejich samostatný vývoj trvající staletí způsobil, že slova, jež v ruštině mají podobné znění jako v češtině, mají mnohdy zcela odlišný význam. Na př. pro slovo zástava uvádí Ožegovův výkladový slovník ruského jazyka z roku 1952 význam „brána, mýto, hlídka"; v našem jazyce však zástava znamená „prapor", dále pak „to, čím se zajišťuje pohledávka". Podobně jsou rozdíly na př. ve významu slov: dělo, puška, vojna, vor, doklad, lávka, nakázat atd. Jindy se tato podobně znějící slova liší jen určitým významovým odstínem. Slova z ruštiny přejímal s úspěchem do našeho jazyka již Jungmann a ani naše vojenské názvosloví se jim nevyhýbá, na př. zcela již zdomácněly výrazy prověrka, prověřovat, okop a j. Je jen třeba uvědomit si, že ne vždy je možno převzít ruský termín do češtiny.

2. Druhým takovým problémem je otázka přejímání cizích slov. Vl. Šmilauer ve zmíněné již stati Vojenské názvosloví ručních střelných zbraní a kulometů říká toto: „Slovům cizím se komise vědomě vyhýbala, a to jak slovům mezinárodním, tak i slovům z jiných slovanských jazyků (což se po vzoru Jungmannově pokládalo za zcela nezávadný zdroj nových slov). Výjimek není mnoho. Purismus nešel tak daleko, aby byla odmítána i slova vžitá (revolver, lafeta, konsola); i v speciálnějších terminologiích zůstala některá cizí slova (na př. u leteckých kulometů: regulátor, synchronisační spouštadlo). Z ruštiny bylo pak... přejato něco názvů." (Na př. zátravka.)

Pro naši nynější činnost je nám vodítkem stanovisko Výboru technické terminologie Akademie věd SSSR, které tlumočí A. M. Terpigorev ve svém článku O uspořádání technické terminologie (Sovětská jazykověda, Praha 1953, str. 459): „V předrevoluční době bylo masové pře-

jímání z cizích jazyků vyvolána technickou zaostalostí. Termíny cizího původu byly zaváděny spolu s technickými předměty a technickými pojmy. Bouřlivý rozvoj techniky v naší zemi odstranil předpoklady pro zavádění takových termínů do ruské technické terminologie. Kromě toho termíny cizího původu mají podstatný nedostatek: vadí jednoduchosti a srozumitelnosti celé terminologické soustavy. — Výbor technické terminologie se proto domnívá, že v současné době se musí technická terminologie rozvíjet hlavně „... rozvíjením a zdokonalováním základních prvků dosavadního jazyka" (J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, Svoboda 1950, str. 26). Při uspořádání terminologie té neb oné disciplíny obrací výbor zvláštní pozornost na očištění terminologie od termínů cizího původu neopodstatněně zavedených a na jejich záměnu termíny vytvořenými z prvků vlastního jazyka. Netýká se to ovšem termínů, které trvale vešly do slovní zásoby. Při záměně toho nebo onoho termínu má výbor stále na zřeteli, do jaké míry se termín vžil a jaká je kvalita nově navrhovaného termínu."

Tento názor nás vedl také při zavádění nových termínů do ženijního názvosloví, jako je shrnovač (dříve bulldozer), škrabák (scraper), dopravník (transportér), srovnavač (grader), rypadlo (bagr).

V

Na závěr bych chtěl nastínit úkoly, které v oboru našeho vojenského názvosloví vojáky filology očekávají.

Má-li být v budoucnu vojenské názvosloví tvořeno plánovitě a má-li být dbáno o kontinuitu v jeho vývoji, je třeba řídit se těmito zásadami (A. M. Terpigorev, O uspořádání technické terminologie, Sovětská jazykověda, Praha 1953, str. 546): „Nezbytná potřeba vytvoření nového termínu vzniká tehdy, když je třeba odstranit mnohoznačnost termínu, nebo zaměnit neuspokojující, zastaralý termín, ale i tehdy, když pro jakýkoli pojem daného systému odpovídající termín vůbec neexistuje. Rozbor existujících technických termínů ukazuje, že se v podstatě tvoří těmito způsoby (nebo jejich kombinací): 1. vytvořením slovního spojení, odvozených, složených nebo zkratkových slov na základě slovní zásoby jazyka, 2. změnou významu existujících slov a 3. zavedením cizích přejatých slov."

Aby byly odstraněny nahodilé nedostatky v terminologii, „třeba zkoumat její termíny v systému, který odpovídá celému systému pojmů dané disciplíny. Bez toho je nemožné jakékoliv uspořádání, poněvadž nedůsledné nahrazení jednotlivých nevhodných termínů může existující terminologii jenom zkomplikovat, může vést k tvoření mnohoznačných termínů nebo dublet."

Předpokladem pro zdárné rozvíjení naší terminologie bude uspořádání všech termínů vojenského názvosloví, vzniklých po roce 1945, a značné části termínů vzniklých za první republiky, což dosud pro jiné naléhavé úkoly nemohlo být splněno. Vykonání této velké práce zaručí, že naše československá armáda bude mít tak dokonalou terminologii, jak dokonalé jsou i zbraně, které jí dává náš pracující lid.